

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2012 | ÅRGÅNG 16

Bokförlaget THALES

BIRGITTA FORSMAN: *Gudlös etik: en befrielse ur religionens tvångströja*, Stockholm: Fri tanke förlag, 2011

UNDER DET SENASTE decenniet har flera så kallade »nya ateister» publicerat bästsäljande böcker i vilka de riktar skarp kritik mot religiösa trosföreställningar. Sam Harris *The End of Faith* (2004), Richard Dawkins *The God Delusion* (2006) och den nyligen framlidne Christopher Hitchens *God Is Not Great* (2007) är några framträdande exempel, liksom Christer Sturmarks *Tro och vetande 2.0* (2006). Den som har tagit del av de nya ateisternas polemik mot religiösa trosföreställningar kommer att känna igen tonen och argumentationen i Birgitta Forsmans bok *Gudlös etik*, som kan räknas in i samma genre som de ovan nämnda böckerna. Forsmans fokus ligger dock i första hand på *etiska* frågor relaterade till religiösa trosystem, i synnerhet kristendomen och islam. Som bokens titel antyder är Forsman starkt kritisk till dessa religioners etiska meriter.

Boken har flera förtjänster. Ett tema som genomsyrar Forsmans resonemang är att moraliska frågor både kan och bör vara föremål för kritisk reflektion, och hon poängterar att etiskt tänkande är en form av filosofiskt tänkande. (På flera ställen i boken refererar Forsman till etiska resonemang och tankeexperiment framförda av framstående filosofer, till exempel Philippa Foot (2011: 47–48), Derek Parfit (34–35), Lars Bergström (95–96), och Will Kymlicka (40–41).) Detta är glädjande, då det tyvärr tycks vara en utbredd uppfattning att etik inte kan göras till föremål för systematisk reflektion, utan bara handlar om tycke och smak. Därtill innehåller boken flera vettiga resonemang, till exempel Forsmans kritik av normativ kulturrelativism (2011: 46) och hennes åberopande av Euthyfron-dilemmat (2011: 28) i syfte att kritisera Divine Command Theory, det vill säga teorin att vad som är moraliskt rätt och fel bestäms av Guds befallningar. Boken är skriven med stort enga-

gemang och utan onödigt komplicerad terminologi eller jargong. Dessutom innehåller den åtskilliga retoriska finesser, till exempel Forsmans påstående att Platon och Aristoteles »adopterades och steloopererades av katolska kyrkan» (2011: 18).

Gudlös etik förtjänar dock kritik på några centrala punkter. För det första besvärar jag av bokens rörighet och bristande klarhet och fokus. Resonemangen spretar åt en rad olika håll och det är ofta svårt att urskilja någon röd tråd. Forsman verkar ha för avsikt att kritisera något slags enhetlig åskådning som hon kallar »religiös etik och moral». Hennes kritik är dock inte riktad mot en enda enhetlig åskådning, utan mot flera olika saker. Här är en lista på några av de mer centrala måltavlor som kan urskiljas i Forsmans resonemang: (1) religiösa trosföreställningar, till exempel föreställningen att den kristna guden existerar och har skapat människan till sin avbild; (2) diverse etiska uppfattningar som hysas eller har hysts av religiösa människor och som Forsman tycks anse ha orsakats av religiösa trosföreställningar, till exempel etiska uppfattningar om homosexualitet, preventivmedel, abort, dödshjälp och stamcellsforskning; (3) diverse handlingar som utförs eller har utförts av religiösa människor, och som Forsman tycks anse ha orsakats av religiösa trosföreställningar, till exempel korstågen, häxprocesser, Bartolomeinatten, elfte september och förtryck av kvinnor, homosexuella och andra grupper; (4) den etiska metodologi som tillämpas av många eller vissa religiösa människor (åberopande av religiösa traditioner, religiösa auktoriteter eller någon påstått helig skrift i syfte att dra slutsatser om enskilda etiska frågor); (5) Divine Command Theory; (6) en underförstådd, slentrianmässig och utbredd (även bland ateister och agnostiker) föreställning om att religion har en särskild auktoritet i etiska frågor; (7) föreställningen att kristendomen har medfört och står som garant för diverse moraliska framsteg; (8) föreställningen att kristendomen har befrämjat västvärldens intellektuella utveckling, och alltså bidrar till att motivera vetenskapliga strävanden; (9) dogmatism och auktoritetstro i etiska frågor; (10) dogmatism och auktoritetstro i största allmänhet.

Utöver, och ibland sammanflätad med, kritiken av dessa punkter tillkommer Forsmans diskussion av och ställningstaganden kring

moralisk psykologi, etisk metodologi, en rad enskilda etiska frågor (till exempel abort, dödshjälp och behandlingen av djur) samt diverse etiska teorier (till exempel pliktetik, utilitarism, dygdetik, kommunitarism och Rawls rättviseteori).

Det är naturligtvis inget problem i sig att Forsman tar sig an en sådan mångfald av måltavlor. Problemet är snarare att hon rör sig alltför obehindrat och oannonserat mellan de olika föremålen för hennes kritik, och att det ofta är oklart vilken eller vilka av punkterna ovan hennes påpekanden är adresserade till. Detta försvårar både förståelsen och utvärderingen av Forsmans argumentation.

För det andra innehåller boken en rad mer eller mindre grova misstag och missförstånd. Jag nöjer mig med att lyfta fram tre exempel.

I samband med Forsmans diskussion av diverse etiska teorier avfärdar hon *dygdetik* som en »hopplös etikriktning» med »oacceptabla begränsningar» (2011: 38–39). Forsman skriver:

I mina ögon är dygdetiken extremt egocentrisk, eftersom den inriktar sig bara på den enskilde aktören, »hurdan människa jag vill vara». Man putsar på sin gloria. Ännu värre är det att det är man själv som avgör om man är en god människa eller inte. Den som kommer i vägen för ens handlingar har ingen talan. (2011: 38)

Forsman antyder att dygdetik medför att Heinrich Himmler var en dygdig person, eftersom han var dygdig »enligt sin egen bedömning» (2011: 38). Här är det uppenbart att Forsman kritiserar en karikatyr av sin tilltänkta måltavla. Man kan möjligen tänka sig en version av dygdetik enligt vilken en person är dygdig om och endast om han eller hon gillar sig själv, eller något liknande. Det vore dock en föga plausibel – och föga representativ – version. Däremot snuddar Forsman möjligen vid ett frö till en vettig kritik när hon påstår att dygdetik »inriktar sig bara på den enskilde aktören». Man kan tycka att en dygdetiker på grund av sin utgångspunkt får svårigheter med att formulera ett plausibelt kriterium på moraliskt riktiga handlingar. Ett förslag går ut på att hänvisa till vad en dygdig person skulle göra. Mot detta kan man invända att det inte ger en plausibel förklaring av vad det är som *gör* handlingar moraliskt

riktiga. Är det inte snarare de egenskaper hos handlingar som en dygdig person skulle fästa vikt vid som gör dem moraliskt riktiga? Huruvida det är denna invändning Forsman trevar efter kan man dock bara gissa.

Ett annat misstag återfinns i Forsmans diskussion av *emotivismen* (2011: 37–38), som plötsligt dyker upp i hennes genomgång av etiska teorier. Hon skriver: »Om vi tar våra känslor som bevis på att något är bra eller dåligt, hamnar vi i den etikriktning som kallas emotivism.» (2011: 37) Förvånande nog verkar Forsman tro att emotivismen är en *normativ* teori, enligt vilken en handling är moraliskt riktig om och endast om dess utförande framkallar välbehag (eller åtminstone inte framkallar obehag) hos agenten, eller något liknande. (Även här figurerar Heinrich Himmler som antytt mot-exempel.) Emotivismen är dock inte en normativ utan en *metaetisk* teori, närmare bestämt en semantisk/psykologisk teori om vilket slags språkliga handlingar vi utför när vi fäller moraliska omdömen, och vilket slags psykologiska tillstånd vi befinner oss i när vi hyser moraliska uppfattningar. Emotivismen uttalar sig överhuvudtaget inte om vad som gör handlingar moraliskt riktiga.

Ytterligare ett misstag – som för övrigt är vanligt förekommande bland prominenta ateister¹ – är Forsmans försök att bemöta det kosmologiska argumentet för teism. (Forsman använder inte själv termen »det kosmologiska argumentet», men det verkar onekligen vara det argumentet hon har i åtanke.) Hon skriver:

[M]in ateistiska övertygelse [har] konsoliderats av insikten om att förekomsten av en eller flera gudar inte skulle förklara något, eftersom vi då skulle hamna i problemet med den oändliga regressen, det vill säga frågan om vem som skapade skaparen och så vidare i all oändlighet. (2011: 70)

Att fråga »vem som skapade skaparen» är dock inte särskilt lovande. Poängen med det kosmologiska argumentet är just att vi får stopp på regressen genom att anta att det finns en *nödvändig* entitet – en entitet som existerar i alla möjliga världar – som förklarar existensen av kontingenta entiteter – entiteter som existerar i blott någon eller några möjliga världar. Det finns flera vettiga strategier

för att underminera det kosmologiska argumentet – man kan till exempel ifrågasätta premissen att existensen av kontingenta entiteter kräver någon förklaring – men att fråga vem som skapade den entitet som omnämns i argumentets slutsats är inte en av dem. Att fråga vem som skapade en nödvändig entitet är analogt med att fråga vem som har gjort det fallet att $2+2=4$. Teistens svar är förstås att *ingen* har skapat skaparen.

För det tredje finner jag Forsmans polemiska och spekulativa historieskrivning föga trovärdig. En av hennes teser är att kristendomen inte har befrämjat västvärldens intellektuella utveckling, utan tvärtom har hämmat den. Hon målar upp en bild av hur förnuftsideal och filosofiskt och vetenskapligt tänkande blomstrade under antiken, kvävdes av kristendomens dogmatism och återupprättades först under upplysningen på 1700-talet, trots kyrkans motstånd:

Det var en stor olycka att kristendomen för lite mer än 1 600 år sedan trängde ut den grekiska filosofin och tog makten i Europa. Inget blev heller bättre av att islam avknoppades och började breda ut sig ett par hundra år senare. Mycken kunskap har för dessa religioners skull gått förlorad i bokbål och autodaféer [...]. Efter hårt arbete och stora uppoffringar av enskilda människor har vetenskapen kunnat frigöra sig från religionens förmyndarstyre, åtminstone i västvärlden. (2011: 182; se även 17–21)

Det ligger kanske något i detta. Den här typen av onyanserad och svepande historieskrivning är dock inte särskilt fruktbar. Frågan om vilket inflytande kristendomen har haft på västvärldens intellektuella utveckling framstår som oöverskådligt komplex, och jag har svårt att förstå hur Forsman kan uttala sig om den med en sådan ensidig tvärsäkerhet. Betrakta följande alternativa historieskrivning, framförd av Peter van Inwagen:

Vetenskapens moderna framväxt började inte plötsligt på 1500-talet utan var kontinuerlig med högmedeltidens naturfilosofi. [...] [D]en unika förekomsten av vetenskap – *verklig* vetenskap, som inte stannar vid precisa och systematiska beskrivningar av fenomen utan går vidare till att utröna deras underliggande

orsaker – inträffade i en civilisation som var byggd på kyrkan. [...] Jag skulle säga att högmedeltidens kristna världsbild producerade ett mentalt klimat som möjliggjorde vetenskapens födelse. (van Inwagen 1994: 52–53, min översättning.)

Jag finner ingenting i Forsmans bok som gör hennes spekulationer mer trovärdiga än van Inwagens. (Det bör även nämnas att van Inwagen förser sin historieskrivning med väsentliga förbehåll.)

Gudlös etik är i stora drag en besvikelse. Trots att boken innehåller några glimtar av mer stringenta resonemang är mitt övergripande intryck att jag har läst ett stycke ganska ytlig – och rörig – polemik.²

→

Victor Moberger

Noter

1 Se till exempel Dennett (1995: 71), Dawkins (2006: 77) och Sturmark (2006: 108).

2 Jag vill tacka Jens Johansson, Karin Enflo och Tomas Ekenberg för värdefulla kommentarer.

Referenser

- DAWKINS, RICHARD (2006) *The God Delusion*. New York: Houghton Mifflin Company.
- DENNETT, DANIEL C. (1995) *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. London: Penguin Books.
- FORSMAN, BIRGITTA (2011) *Gudlös etik: en befrielse ur religionens tvångströja*, Stockholm: Fri tanke förlag.
- HARRIS, SAM (2004) *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. New York: W. W. Norton & Company.
- HITCHENS, CHRISTOPHER (2007) *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*. New York: Twelve Books.
- STURMARK, CHRISTER (2006) *Tro och vetande* 2.0. Nora: Nya Doxa.
- VAN INWAGEN, PETER (1994) »Quam Dilecta», i Thomas V. Morris (red.), *God and the Philosophers: The Reconciliation of Faith and Reason*. New York: Oxford University Press, 31–60.